

Csanády Gábor: Cigány építés, cigány építészet

A cigányok társadalmi helyzete mind a mai napig perem jellegű.¹ Ennek elsődleges oka az, hogy a cigány mentalitás² jelentősen eltér a polgáritól,

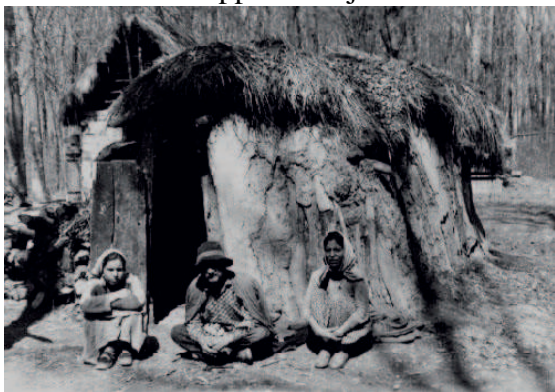

1. Hagyományos cigány sátor Horezu, Erdély, Szuhay Péter felvétele.

Vagy idomulnak, felhagyják hagyományaikat és beolvadnak (asszimiláció), vagy beépülnek (integráció), nemzetiséggé válnak, saját magas kultúrát hozva létre.

A cigányok kulturális hagyományai elsősorban humán jellegűek, mesék, történetek, hiedelmek, rigmusok, énekek és táncok valamint művességek, fortélyok az egyes csoportok által művelt mesterségben (pl. rézművesség. Hosszú idő után az 1990-es években indult be az a folyamat, hogy cigány írók, költők, festők³ cigány 'magas művészet' létrehozásán fáradoznak. Nagy kerékkötő az iskolázatlanság, pedig az építőművészethez a műveltség feltétlenül szükséges. „Ebben a vonatkozásban emlékeztetnünk kell arra,” – írja Kenneth Frampton amerikai építész teoretikus – „hogy építészeti

kultúra semmiképpen sem jön létre művelt és elkötelezett megbízók nélkül...”⁴.

2. Cigánykunyó 1950 körül.

Úgy tűnik ezzel magyarázható elsősorban, hogy cigány építőművészetről egyelőre nem beszélhetünk, hacsak a cikk végén bemutatott jelenséget nem tekintjük annak.

A cigány építési hagyományok három alapvető és szimbolikus elem köré csoportosíthatók. Időrendben a legrégebbi és a legbecesebb a sátorépítés hagyománya, amely még a vándorlás korának idejéből maradt fenn. Bár praktikus ma már nem lehet találkozni vele, kulturális szempontból talán éppen ez a legérdekesebb része a hagyománynak. A veremházat, putrit sem használják ma már lakás céljára, inkább ólnak, vagy tárolásra

¹ „A cigányok a templomban hátrább ülnek, nem ülnek a magyarokkal” – mondja Szilágyi Endréné Péterfalváról 1944-ben (Néprajzi Múzeum adattára, Bp.). Az iskolában: „Cigányok, zsidók az utolsó padban ültek. A gyerekek is kiabáltak: bűdös cigány” – mondja Péli Hilda, Péli Tamás festő édesanyja (Amaro Drom 1991/9). 1961-ben párthatározat mondta ki, hogy a cigányság nem nemzetiség, hogy a hátrányos megkülönböztetésnek, így a hátrányos szociális helyzetnek elejét vegye. Az 1979-es párthatározat már etnikai csoportnak minősítette a cigányságot. (Diósi Ágnes: Cigányút, Bp, 1988, Szépirodalmi.)

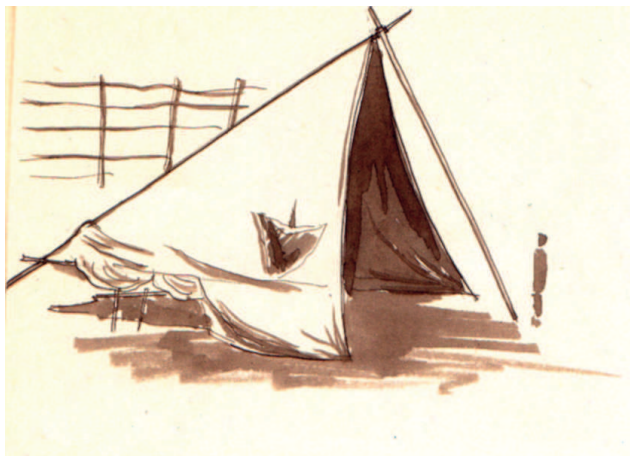
² „Cigány telepeken nincsen kerítés. Akik ott élnek, együvé tartoznak, amijük van megosztják egymással, nincs határ 'enyém' és 'tiéd' között. [...] A másikonál ugyanúgy eszik mindenki, mint otthon, ha főz, akkor magától étetődő, hogy abból bárkinek jut, aki betéved. [...] A cigány törvény (romanyi kris) valaha szigorúan szabályozta a közösség életét, maradványaiban ma is él. [...] Cigány szülők ma sem sajnálják lányaikat, ha – európai mércével mérve – túl korán mennek férjhez, sőt, ez megnyugtatja őket. [...] A szülők számára fontosabb, hogy törvényesítet szexuális élettel biztosítsák kislányuk tisztességét, mint hogy a gyerek befejezze az általános iskolát. [...] A kisgyerek erotikus vonzalomnak is beillő viharos szeretet tárgya a cigány közösségekben. [...] Egyetlen cigány sem állítja, hogy szeret dolgozni és szívesörömet nem dolgozik, ha nem muszáj. [...] Biztos, hogy a cigányok értékrendje más, mint a tulajdonviszonyokon alapuló, civilizált társadalmaké. De hogy alábbvaló lenne, az egyáltalán nem biztos. Az érzelmi értékek sokkal előbbrevalók a cigányok számára, mint az anyagiak. Sokszor elmarasztalják őket, hogy nem élnek beosztással, pénzük csak addig tart, amíg megkapják a fizetésüket. Arról nem esik szó, amit ez a 'könnyelműség' más vonatkozásban jelent: hogy a cigány az utolsóját is odaadja, ha kell annak, akit szeret, és nem törődik vele, mi lesz azután. Majd lesz valahogy, majd ad az Isten, majd rajta is segít valaki, egy másik testvér.” (Diósi Ágnes: Cigányút, Bp, 1988, Szépirodalmi.)

³ Pl. Lakatos Menyhért író, Bari Károly költő és festő, Péli Tamás festő.

⁴ Kenneth Frampton: A modern építészet kritikai története. Budapest, 2002, TERC Kft, pp. 7. London, 1980, 1985, 1992, Thames & Hudson Ltd.

használják. Lakni inkább kunyhóban, házban, lakásban laknak.

A **cigánysátor** hagyomány elsősorban régi fotókról⁵, ábrázolásokból és leírásokból ismerhető meg, mert mai használatára csak elvétve akad példa, és annak autentikus volta is kétséges. Ugyanakkor úgy a cigány hagyományban, mint a mai cigány művészek munkáiban⁶ jelentős helyet foglal el, sőt a polgári gondolkozásban is előfordul.⁷ Mivel a sátor szállításra alkalmas építmény, feltehető, hogy a cigányok a vándorlás során magukkal hozták a sátorállítás hagyományát, így a cigány sátor az autentikus cigány hagyomány egyik ősi rétegének tekinthető.

3. Cigánysátor 1907 Zseliz, Bars megye
(Berinkey Győző felvétele alapján.)

4. Cigánysátor ábrázolása festményen

A sátor általában fenyő sátorrúdból (mert az aránylag könnyű) és gyantával vízhatlanított durva kendervászon ponyvából állt. Wlislöcki szerint⁸ a sátornak három fajtáját használták. A sátrakban is volt természetesen szegényebb és a gazdagabb.

5. Cigánysátor 1907 Keléd, Vas megye
(Krása Jenő felvétele alapján)

6. Cigánysátor 1910 Haraszti Hrastin, Verőce megye
Horvát ország (Garay Ákos felvétele alapján)

⁵ A Néprajzi Múzeum fotótárában, Budapesten például jelentős anyag található.

⁶ Jó példa rá Bari Károly festménye.

⁷ Vö. A „Sátoros cigányok” kifejezés, mint a vándorcigányok szinonímája. Ábrázolása vetőkártyán is gyakori.

⁸ Wlislöcki Henrik: Cigányaink építkezéséről. Építészeti Szemle (2) 1893. 3; pp.68-70.

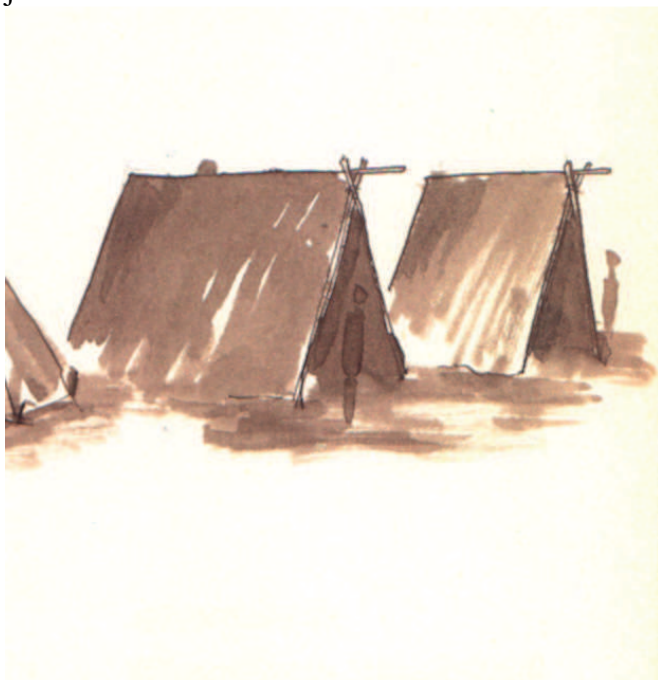
7. Cigánysátor 1905 Keszthely, Zala megye
(Satrár Andor felvétele alapján)

8. Észak amerikai indián tipi (teepee)
típusú sátor téli használatban.

A legegyszerűbb sátonál csak három rudat alkalmaznak, minden rúdvég letámaszkodik a földre. A fejlettebb változatnál több sátorrúd összetámasztása adja a vázat, amely a megjelenést az észak amerikai indián tipikhez teszi hasonlóvá.⁹ A váz nem teljesen szabályos sokszög, úgy tűnik egy vezérrúd jelentősége nagyobb a többinél. Ez a rúd a bejárat fölé nyúlik, és erre akasztják rá a bográcsot a főzéshez.

A második sátorfajta két rúdpárból áll. A két rúdpárt ferde merevítő köti össze, amely nem ér le a földre. Ez a rúd adja a gerincet, és a bejáratról hátrafelé lejt. Ez nyúlik a bejárat elé vezérrúdként, és itt is erre akasztják a bográcsot a főzéshez. Ez a típus az Alföldre és Erdélyre jellemző.¹⁰

9. Cigánysátrak 1910 Brassó vidéke, Brassó megye
(Adler Arthur felvétele alapján)

10. Kolompár cigány sátra 1909 Zsid, Zala megye
(Sági János felvétele alapján)

⁹ Zselizről 1907-ből, Kelédről 1907-ből, Harasztiról 1910-ből, Keszthelyről 1905-ből ismertek ilyen sátrak fotói. (Néprajzi Múzeum fotótára, Bp.).

¹⁰ Brassó megyéből 1910-ből és Zsidről 1909-ből ismertek ilyen sátrak fotói. (Néprajzi Múzeum fotótára, Bp.).

Wlislöcki említ még egy harmadik fajtát is, „amely két létraforma faállványból áll, felül rudakkal összeillesztve”. Gallyal, szalmával fedve hosszabb tartózkodásra is alkalmas. A felsőmagyarországi, a bosnyák és a török cigányok használják.

A cigánysátor rúdjai általában teljes hosszukkal támasztják alá a ponyvát (ez alapvetően eltér a török vagy beduin típusú sátorhoz képest). A sátrat gyakran nagy felületen nyitják meg. Ilyenkor a peremet gyakran egy-egy rúd merevíti.

A sátorban, nyitott sátonál a sátor előtt állandóan tűz ég. (A tűzgyújtás nehézsége okán.) Az itt használt tuskó rituális jelentéseket hordoz.¹¹ Egy-egy sátor akkora, hogy benne egy nagycsalád (nyamo) elférjen, de néha az állatok is beférnek. Egyes rudaknak külön neve van (berand, belyi), a sátot erősítő karók neve kilo. Gazdagabb kialakításnál faragással, ezüsttel díszítik.

A **putri, vagy veremház** legegyszerűbb kialakítása a sátorépítéshez köthető: A kissé erősebbre, tömörségre épített sátorváz végeit beszúróják a földbe, és rá ponyva helyett fa dorongokat, arra száraz giz-gazt hordanak. A legfelső réteg agyag, de ez egyszerűbb kialakításnál hiányzik, pl. ha nem lakásul, csak pihenőhelyként épül. Szerkezete földbe leásott-levert ágafás-szelemenés szerkesztésű.

Mivel a rudak mérete jelentősen korlátozza a kialakítás magasságát, célszerűen gödröt ásnak a tetőn belül, ezzel érnek el kielégítő magasságot. A főgerincre merőlegesen bővítik az építményt egy fiókgerinccel, ami alatt egy rámpával lehet megközelíteni a belső teret.

A következő lépés az oldalfalak kis mértékű megemelése, ami félig földbe süllyedt kunyhó jellegűt kölcsönöz az építménynek. Itt már túlnyúló eresz van. Az oldalfal további megemelését a merevítés nélküli fal csekély állékonysága gátolja. Ez a kialakítás egyszerűbb tetőkialakítást is lehetővé tesz, félnyereg jellegű kialakítással, pl. állatok részére.

11. Cigányputri 1950 körül.

12. Cigányputri 1950 körül.

A **kunyhó** (gunyhóva) esetén már nem ássák le az építményt a földbe. A középső ágafás-szelemenés szerkezet itt megismétlődik alacsonyabb formában a falak vonalában, és kitöltő falazat kerül a rudak közé vagy köré. Ez az építmény nagy számban épült még a XX. század második felében is. Ez a kunyhó a cigánytelepek jellemző építménye. Sokféle anyagból építik: a teteje a már említett fa dorongokon giz-gaz és agyag mellett lehet szalmagúzs, nád, cirok-, napraforgó- vagy kukoricaszár, zsup, gyeptégla, bádoghordó darabok, kátránypapír esetleg deszka aljazaton, pvc, deszka, cserép, pala, zsindely. Az utóbbiak ritkán, inkább vályog vagy gerendaházon fordultak elő. A kitöltő fal lehet vályog (vert éppúgy, mint vályogtégla), patics, fonott vagy fadorongokból rakott (teknővájóknál), mohával tömködve vagy sár tapasztással, valamint a tetőnél említett szerkezetek. A belső kialakításhoz hullámpapír esetleg papír (újság, poszter) adhat burkolatot.

¹¹ Ld. Karsai Ervin

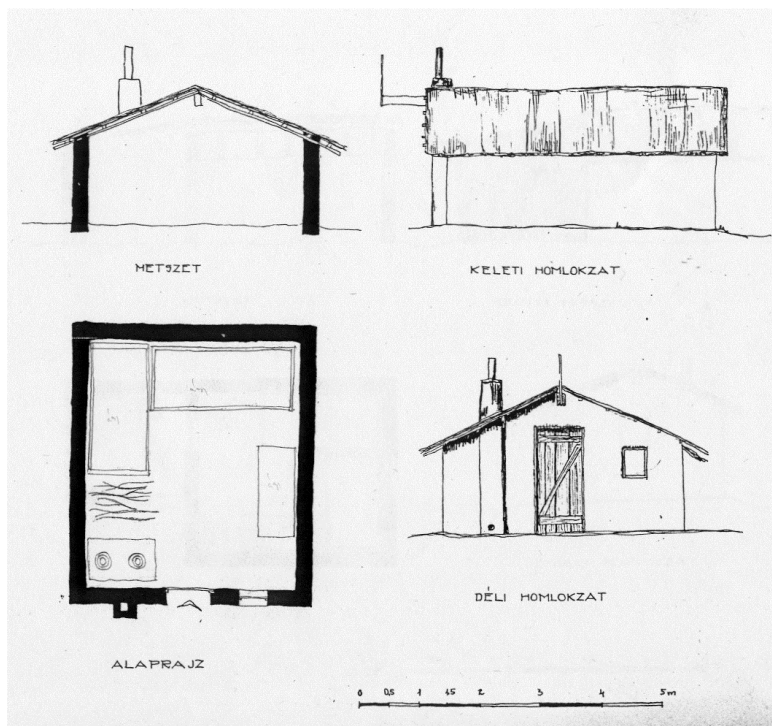

13. A kukázásból élő cigányok kunyhója a hagyományos, félig földbe ástott formát követi az 1990-es években is.

14. Félig földbe ástott cigánykunyhó az 1950-es években.

Egyik változatánál a lejtőbe félig beássák a kunyhó hátsó felét, így annak eleje kiáll a földből, a hátsó fele pedig a földben van. Szerkezete pedig az előbb leírt ágasfás-szelemenes szerkezet mind a középgerinc, mind a falak vonatkozásában.¹² Érdekes szempont a kunyhó elrejtése az avatatlan szemek előtt. A kunyhó tetejére tett földön növényeknek is volt ebben szerepe. Mondhatjuk zöldtetősnek is az építményt. Hegyi leírása szerint volt, aki a Tsz házánál is többre értékelte az efféle „házat”.

15. A egyik cigány kunyhó a szegedi Vedres I. Építőipari technikum által felmért kiskundorozsmai cigánytelepen.

bejárathoz. A nyírvasvári kunyhó teljesen föld feletti kialakítású. „Az akácból összeállított váz ún. *mereglyés* megoldású, ami azt jelenti, hogy a tetőszerkezetet tartó oszlopok között hasított

Próbálkoztak merevítés nélkül is építeni, csak a falakra támasztott szelemenekkel, de ez általában nem adott állékony építményt: két-három évenként újra kellett építeni, mert nem építettek elég vastag falat.¹³

A nyíregyházi Sóstói Falumúzeum Piricséről és Nyírvasváriból származó cigánykunyhót mutat be. A piricsői a kezdetlegesebb putri formát mutatja be: veremház, földbevájt kunyhó, aminek csak a teteje emelkedik a talaj fölé. „Az épület vázát akácból készítették, a

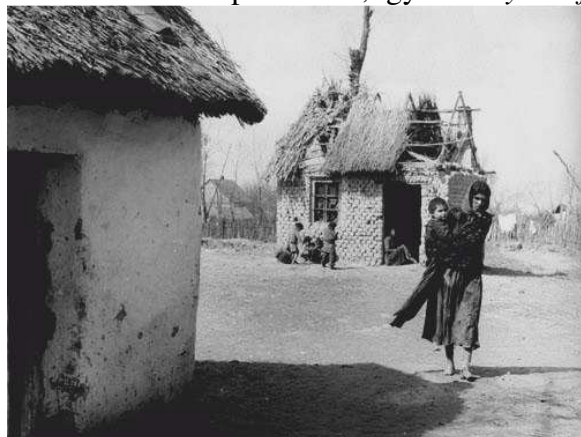
szelemenes megoldású tetőszerkezetet náddal borították és kívülről leföldelték. Az egy helyiségű lakóház *nyitott fedélszékű*; a tetőt belülről sárral tapasztották, ...”¹⁴ Rámpa vezet a

¹² A bakonycsérnyei példát részletesen ld. Hegyi Imre: Adalékok a teknővájó cigányok megtelepedéséhez.

¹³ A szegedi Vedres I. Építőipari technikum a kiskundorozsmai cigánytelepen felmért három kunyhót és azt részletesen dokumentálta a Dorozsmai cigányok című tanulmányában. A tanulmány a Néprajzi Múzeum adattárában hozzáférhető.

¹⁴ Balázs Gusztáv: Cigánykunyhók a Sóstói Múzeumfaluban.

akáckarókkal töltötték ki, majd az egészet kívül-belül szalmás sárral tapasztották meg. A nádtető belső oldalát betapasztották, így itt is *nyitott fedélszékű* az egyetlen helyiség.”¹⁵

16. Nyitott padlású cigányok építette házikó 1950 körül.

17. Jól látható a hagyományos ágasfás-szelemenés szerkezete ennek a nyitott padlású házacskának.

A **házikó** legfejlettebb formáját nyitott padlással építik. A belső terek osztásával létrejövő ház innentől lényegesen nem különbözik a magyar népi építészet egyszerűbb építményeitől.

Összevetve ezeket az építményeket a magyarok (gádzsók) által épített házacskákkal, nem tűnik szembeötlőnek a különbség. Györffy István írja 1920-ban: „Ezek a régi falvak csöppet sem hasonlítottak a mai falvakra, ellenben annál inkább hasonlítottak a mai cigánysorhoz. A házak és putrik szanaszét, rendetlenül feküdtek. Utcák nem voltak, kerítések sem, legfeljebb némi árkolások húzódtak a ház vagy putri körül. Akármelyik irányban keresztül lehetett szekérral is menni a falun. A fennálló házak olyanformán voltak, mint a mai bogárhátú kunyhók, melyeknek a teteje agyaggal van betapasztva, a föld alatti putrik pedig olyanfélék, mint amilyent ma a csongrádi kubikusok szoktak építeni munkálkodásuk helyén. A nagyobb szabású putrik fedett bejáróval un. gádorral bírtak, mint képeinken látható.”¹⁶

18. Gádoros putri Karcag.

19. Szabadkéményes putri Bács-Bodrog megye.

Azt állítja tehát egyrészt, hogy 1920-ban bogárhátú kunyhókban és putrikban éltek a cigányok, másrészt azt is, hogy korábban a magyarok éltek olyan formán, mint 1920 táján a cigányok. „Az egykorú utazók és a régi krónikások feljegyzése szerint mindenütt putriban lakott a falusi nép.” – írja a török és kuruc világ utáni időkről Györffy – „A putrit fűteni nem igen kellett, a föld melegen tartotta. Építéséhez anyag jóformán alig kellett, ezért könnyen hozzá jutott mindenki. Az ellenségnek nem tűnt a szemébe, s ha bevetődött is a faluba, nem óhajtott hosszabb időre megszállani a faluban.”¹⁷ 1698-ban Debrecenben 17 nagyobb és 66 kisebb téglapülete állt,

¹⁵ u.o.

¹⁶ Györffy István: Magyar falu – Magyar ház. Bp. 1987, Akadémiai, pp. 127.

¹⁷ u.o.

tégla-fa vegyes anyagú épület 27, ezzel szemben nagyobb putri 107, kisebb 324, romladozófélben további 242 volt, vagyis a lakóépítmények 86 %-a putri!

Az ötvenes évektől kezdődően a vályog házakból kiköltöző magyarok helyére cigányok költöznek.¹⁸ A hencidai polgármester elmondása szerint ott 2000 körül is az a gyakorlat él, hogy a cigányok olcsón megvásárolnak egy-egy leromlott állagú vályogházat, beköltöznek és amikor 5-6 év után a fejükre dől, néhány tíz ezer forintért másikat vesznek, a régit hagyják teljesen összedőlni.

„Martin György néptánc kutató szerint az egyes vidékekre jellemző táncok sokkal jobban különböznek egymástól, mint az azonos vidéken élő magyaroké és cigányoké. Könnyen elképzelhető, hogy pl. a nyírvasvári cigányok botoló tánca a szatmári magyar néptánc archaikus rétegeit őrzi.”¹⁹ Hermann Antal szerint vallásilag is a helyi hagyományokhoz idomulnak. – Ezen megállapítást a hodászi görög katolikus cigányok körében szerzett tapasztalataim is alátámasztják.

Mindezekből az a következtetés vonható le, hogy a bevándorló cigányság a maga építési hagyományát (és úgy tűnik nem csak építési, hanem némileg a tánc és vallási hagyományát) a helyben lakó gázdzóktól tanulta el, jelentős fáziskéséssel. A fáziskésés okai nyilván a szegénységben keresendők. A putri szerkesztésmódja sokkal jobban hasonlít a honfoglaláskori veremházhoz, mint a cigánysátorhoz. Úgy tűnik tehát, a szükségmegoldásként átvett putri és kunyhó hagyomány eredendően nem cigány eredetű, inkább egyfajta használt ruhának tekinthető, amelyet addigra a magyarok éppen jobbal váltottak le. Talán hasonlóan hagyományozódhatott át a vályogvetés tudománya is a cigányokra.²⁰

A fűtőberendezés helye a kunyhóban a bejárat mellett balra van. Fa-szalma vázra 20 cm vtg. agyag borítást tesznek. A belső váz a begyújtással elég, az agyag pedig kiég. A nyílása az épület bejáratú homlokzatán van, csak kívülről fűthető. Ezt sütőként is használják, de a főzés helye az épület előtt rakott szabad tűzön van. Használják vaskályhát is, ekkor a bejárat mellett balra épül a kémény, gyakran kályhacsővel meghosszabbítva. Csak télen, szükségből főznek kályhán. Egyéb időben a főzést szolgálja a szabadtéri sparhelt és a beás cigányok jellegzetes sütőkemencéje, szintén szabad téren.

20. Szabadban főző cigányasszony 2003 Kárahegy Filias-Románia

21. Szabadban főző cigányasszony 2003 Kárahegy Filias-Románia

A településforma halmaznak mondható, hacsak a terület morfológiája nem rendezte pl. egy hegyoldal a telepet. A telep helye az adott községen belül idővel változott. A 18. században előszeretettel választották a cigányok a falu feletti területet, ahonnan a telepre vezető út ellenőrizhető és a környék belátható. Pl. Nagymaros, Pomáz, Valkó. A 19. században az uradalomtól kapták a telep helyét, és így az rendszerint művelhetetlen földön, a falutól távol esett, sokszor vizes egészségtelen helyen (a vályogvető gödör közelében). Az ekkor bevándorló

¹⁸ Egy ilyen eseteírás található Karcagi példával Tamás Ervin – Révész Tamás: Búcsú a cigányteleptől című könyvének harmadik fejezetében.

¹⁹ Diósi Ágnes: Cigányút, Bp, 1988, Szépirodalmi.

²⁰ Bár ma már az is annyira elfelejtődött, hogy az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat az 1990-es években tanfolyamokon kellett tanítsa a vályogvetést, pl. Tiszacsegén.

cigányokat a nagybirtokok és az egyházi birtokok fogadták be. A cigányság több mint fele telepen él ekkor.

22. Cigánytelep 1950 körül.

23. Cigánytelep 1950 körül.

1961 után kezdődik a telepek felszámolása. A kiköltözők szoba-konyhás sorházat vagy lakást kaptak, ami a család létszámának erős gyarapodásával újabb gondokat okozott. A 70-es évektől mind többen szereztek önálló házat, saját telekrésszel. Az un. CS házak (csökkentett komfortú) volt az újabb hulláma a cigányság lakóházhoz juttatásának, majd jöttek a 90-es évek un. SzocPol-os házai. Mindkettőre jellemző a felülről jövő állami segítség, ahol tehát nincs mód a lakókörnyezet testre szabására. Az ily módon létrehozott cigány-negyed újratermeli a szegregációt. Ma ilyen helyen él a cigányság 30%-a. A hatvanas évek erőltetett iparosítása vonzotta a cigányokat a városokba. Az ipari munkás réteg egy része a városokba települt, ma a hazai cigányság 40 %-a városlakó.²¹ A városban is elsősorban az olcsón elérhető helyeken tudnak megtelepedni: a város pusztuló belső negyedeiben (pl. Budapesten), a lakótelepeken és a külső területeken.

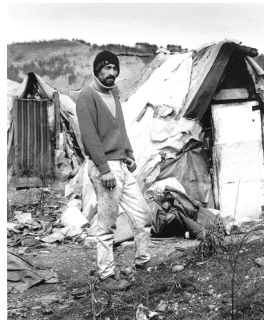
24. Kiskunmajsa, nyitott padlású házacskák.

25. Esztergom, cigánylakások.

26. Eger nyitott padlású ház, félig vakolt.

27. Erdélyi kunyhó.

28. Újszerű megoldások, Kiskunmajsa

²¹ Kocsis K.-Kovács Z. 1991a. 89-90., Vuics T. 1993., Kemény I. 1994.,1997.

Vajon ma miféle építményeket, épületeket építenek a cigányok? Egyrésztől – amint arra Szuhay Péter könyvének alcíme²² is utal – meghatározó motívum a szegénység motiválta szükségleti építés. Az újabb anyagokat – pl. neylont, kátránypapírt – is felhasználva, de egyebekben éppolyan kunyhók is épülnek, szerencsére csak ritkán, mint korábban írtam. A többség egyszerű házat épít, építtet magának, vályogból, téglából gyakran a külső vakolás-tapasztás nélkül, magastetővel, padlással. Ha a SzocPol felhasználásra kerül, akkor általában közvetítőkön keresztül történik az építkezés, amibe az „építtető” nem szól bele – kapja az építményt. A ház általában kicsi, ami a szegénység miatt természetes, sokszor még így is nagyobb, mint amit be tudnak fejezni, így sokszor valójában félkészben veszik használatba. Egyre gyakrabban azonban rendes befejezést nyer a folyamat: ilyenkor rendesen nem különbözik a többi épülettől hacsak a kerítés hiányában nem. Azt lehet tehát mondani, hogy egyrészt létezik ez a szükséglet motiválta építkezés, másrészt létezik egy új és ettől drasztikusan különböző folyamat.

29-30. Cigányok által épített jellegzetes utcaképek Bánffyhunadon.

A tehetősebb cigányok – Bánffyhunadon érzékelhető leginkább ez a tendencia – saját ízlésviláguknak megfelelő házat építtetnek, amely markánsan eltér a helyi gádzsók házeitől és karakteres saját arculattal rendelkezik. Ami leginkább eltér az eddig tárgyalt építményektől és házaktól az a hozzáállás, az épület célja. Milyenek is ezek az épületek?

31. Pagodaszerű tetőfelépítmények, saroktornyok, minden szinten loggia. Torda 2004.

32. A több rétegben egymás felett sorakozó bádogtetőknek nincs praktikus célja.

²² Szuhay Péter: A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája. Bp. 1999, Panoráma.

Jellemző rájuk, hogy elég nagyok, szinte túlságosan is. Nem ritka a 2-3 szintes épület, de négy szintet is építenek. A tetőforma kivétel nélkül igényes bádogos munka, tornyocskákkal. A tornyocskák és a tető is pagodaszerűen több rétegű, több tetőréteg sorakozik egymás felett. Különösen karakteres a bádogos munka díszítő elemeinek – csúcscsúcsok, díszítőcsipkék – szenvedélyes használata. Gyakori elem a tetők aszimmetrikus túlnyújtása is. Jellegzetes a sarkok toronyszerű kialakítása, hasonlóan az egykori várkastélyok saroktornyaihoz. Jellemző még az egymás felett több szinten kialakított, és nem ritkán az épület teljes felületét beborító loggia. A loggia oszlopai felett az áthidaló formája – ha készült ilyen szerkezet – erősen formált, (pl. hármas ívelésű vagy számárhátíves). A korlát szinte minden esetben (az újjgazdagok által oly kedvelt posztbarokkból is ismert) báboskorlát. Kedvelt, (bár korántsem kizárólagos) az ablakok, ajtók ívelt lezárása, a saroktornyokon keskeny, magas ablakokkal. Általában kovácsoltvas kerítés tartozik hozzá, a kapuoszlopokon oroszlánszoborral. Sajátosan jellemző a befejezetlenség is.

33. Szerényebb kivitelben.
Bánffyhunad 2004.

34. Bihar megyei példa

Ezek az épületek nem a lakásszükséglet kialakítására épültek. Inkább demonstrálása egy új polgárosult cigány öntudatnak. Rongyrázás: mutatása egy gazdagságnak, amely talán nincs is, (hiszen ezért nincsenek befejezve). Olyan cigány kultúra ez, amelyet nehéz volna a szegénykultúrába sorolni. A dolog ellentmondásosságát jól jellemzi az a kép, hogy a reprezentációt szolgáló középudvaros lakóház tulajdonosai, (régiségkereskedésből meggazdagodott házaspár) szemmel láthatóan a ház mellett összeeszkábált egyszerű kis kerti szaletliben érzi jól magát.

35. Régiségkereskedő házaspár háza. Kolozsvár környéke.

36. Régiségkereskedő házaspár háza, előtérben a szaletlivel. Kolozsvár környéke.

A berendezésre a stílbútorok, szőnyegek jellemzőek, általában igen erős színekkel, a giccs és a valódi érték sajátos, nehezen leírható keveredésével.

37-38. Régiségkereskedő házaspár háza. Kolozsvár környéke.

Irodalom

Balázs Gusztáv: Cigánykunyhók a Sóstói Múzeumfaluban. *Kethano Drom – Közös Út* (2) 3; 54.p. 1994.

Banner János: Békési cigány lakások. *Néprajzi Értesítő* (14) 1913. 3-4; 308-311.

Bencsik János: Adalék Békés megye népi építkezéséhez. *Békési Élet*. (19) 1984. 3; pp. 383-385.

Hegy Imre: Adalékok a teknővájó cigányok megtelepedéséhez. *Néprajzi Közlemények* (2) 1957. 1-2; pp. 176-184. valamint Tanulmányok a magyarországi beás cigányokról. (Szerk. Bódi Zsuzsanna), Bp. 1997,MNT, pp. 27-35.

Ignác János: Beás szálláshelyek. Tanulmányok a magyarországi beás cigányokról. (Szerk. Bódi Zsuzsanna), Bp. 1997,MNT, pp. 36-39.

Karsai Ervin: A cigányok lakásépítési módjai. Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak? (Szerk. Szegő László) Bp. 1983, Kozmosz, pp. 58-81.

Karsai Ervin: Cigányok lakásépítése a sától a kőházig. Gyula, 1996, Anda Romani Kultura Alapítvány, 208 p.

Kiss Lajos: Földházak Szabolcs megyében. *Néprajzi Értesítő* (28) 1936. pp. 72-91.

Kovács Aladár: Kezdetleges épületek Tolna vármegyében. *Néprajzi Értesítő* (13) 1912. 3-4; pp. 226-232.

Mészáros György: Telepek, építkezés, lakásbelső, öltözködés. Részletek egy, a hazai cigányságot bemutató monográfiából. *Napjaink* (25) 1986. 3; pp. 33-36.

Nagyné Bősze Katalin – Páll István: Cigány lakóépületek. Nyíregyháza, 1997, Múzeumfalú Baráti Köre, 39 p.

Szuhay Péter: A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája. Bp. 1999, Panoráma.

Wlislócki Henrik: Cigányaink építkezéséről. *Építészeti Szemle* (2) 1893. 3; pp. 68-70.